

ATA-ANA HÁM PERZENTLER MÚNÁSEBETLERINIŇ ÓZGESHELİKLERI

Dilfuza Djumaniyozova

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik universitetiniŇ pedagogika
psixologiya kafedrası

“Ámeliy psixologiya” qánigeliginiŇ 2-kurs studentı

Ilmiy basshi: **Venera Mámbetyarova**

Annotaciya: Bul maqalada ata-analar hám perzentler ortasındaǵı múnásebetlerdiŇ ózgeshelikleri haqqındaǵı maǵlıwmatlar keltirilgen. Maqalada shańaraqta perzent hám ata-analar ortasındaǵı múnásebetler máselesi boyınsha filosofiyalıq hám psixologiyalıq jantasıwlar kórip shıǵıladı, zamanagóy shańaraqta ata-analar hám balalar ortasındaǵı múnásebetlerdiŇ ózine tán ózgesheliklerin analiz qılınadı.

Gilt sózler: shańaraq, shańaraqlıq qarım-qatnas, shańaraqlıq múnásebetler psixologiyası, sociallasıw, tárbiya, perzent tárbiyası.

Kirisiw. Búgingi kúnde mámleketimizde shańaraq, shańaraqlıq múnásebet, jaslar tárbiyası máselelerine ayrıqsha áhmiyet berilmekte. Jáhán kóleminde shańaraqlıq múnásebetler, atap aytqanda, ósmirlik jasındaǵı óz ara múnásebetler, ata-ana hám perzent ortasındaǵı kelispewshilikler hám olardıŇ kelip shıǵıw sebeplerin úyreniw máseleleri aktual mashqalalardan biri bolıp tabıladı. Sebebi shaxstıŇ qáliplesiwinde shańaraqtaǵı ortalıq, ata-ana hám perzentler ortasındaǵı múnásebetler zárúr áhmiyetke iye. Shańaraqlıq kelispewshilikler aqıbetinde júz berip atırǵan jaǵdaylar, shańaraqlardıŇ joq bolıwı, jámiyetimizde tolıq emes shańaraqlardıŇ kóbeyiwı, perzentlerdiŇ tiri jetim bolıp qalıwları ósip kiyetırǵan jaslardıŇ tárbiyasına óziniŇ unamsız tásirin tiygizbey qalmaydı.

Tıykarǵı bólim. Házirgi kúнге shekem taraw qániygeleri, atap aytqanda, psixologlar, pedagoglar, sociologlar, filosoflar shańaraq mashqalaların, neke ajrımlarınıŇ aldın alıw, shańaraqlardı saqlap qalıw boyınsha qatar ilimiy jumıslar alıp barılmaqta. Bul másele boyınsha shet ellik psixologlardan D.Mayer, V.Kvinn, F.Zimbardo hám basqalardıŇ ilimiy izertlewlerinde jarıtıp berilgen. SonıŇ menen, rus hámde prasuz alımları tárepinen de belgili dárejede úyrenilgen.

Shańaraq hám ondaǵı shaxslar ara múnásebetler, onıŇ shaxs qáliplesiwine tásirin óz mádeniy ortalıǵı shárayatında shet ellik psixolog alımlardan R.Brazington, T.Dumitrashku, F.Galton, U.Toumen, R.Richordson, R.Zayons, G.Xomentauskas hám basqalar bul tarawdı izertlegen. Gárezsiz Mámleketler Doslıq Awqamı

mámletleri alımlarınan bul taraw boyınsha V.V.Boyko, G.M.Breslav, A.G.Volkov, S.V.Kovalev, V.P.Levkovich, E.I.Pavlovich, V.L.Titarenko sıyaqlı bir qatar alımlar shańaraq mashqalaları, shaxs shańaraqındaǵı genetik hám arttırılatuǵın ózgeshelikleri boyınsha ilimiy izleniwler alıp barǵan. Respublikamızda shańaraq mashqalaları, ondaǵı shaxslar ara múnábetlerdiń social-psixologiyalıq tárepleri boyınsha Z.Nishonova, V.Karimova, G.Shoumarov, U.R.Ibaydullayeva, M.S.Salayeva, M.Utepbergenoz, Z.Klicheva hám basqada alımlarımızdıń alıp barǵan izertlew jumısların ayrıqsha atap ótiwimiz lazım.

Shańaraq insan ómirinde sheshiwshi rol oynaydı. Ásirese shańaraqılıq múnábetler hám qarım-qatnasta insan mıtájlikleri ámelge asırıladı, yaǵnıy, belgili bir toparǵa tiyislilik sezimin beriwshi insanıy baylanıslarǵa bolǵan zárúrlık; ózin-ózi tastıyqlaw zárúrligi, bul sezimler hám onıń basqa adamlar ushın áhmiyeti haqqında haqıyqıy dáliller; mıyırımǵa bolǵan zárúrlık, bul óz ara jıllılıqtı sezıw múmkinshiligin beredi; shaxstıń ózine tánligi, individuallıǵı sezimin qalıplestiretuǵın ózin-ózi ańlaw zárúrligi: úlgi bolatuǵın orientaciyaǵa bolǵan zárúrlık.

Áyyem zamanlardan beri adamlar shańaraqtaǵı múnábetler, balalardı tárbiyalaw tájriybelerin topladı hám kristallastırdı. Bul maqalanıń maqseti, shańaraqta perzent hám ata-analar ortasındaǵı máselesine tıykarǵı filosofiyalıq hám psixologiyalıq-pedagogikalıq jantasıwları jarıtıp beriw bolıp tabıladı. Filosofiya hám psixologiyalıq ádebiyatlarda bala-ata-ana múnábetleriniń mazmunı hám mazmunın túsiniwdiń bir qatar teoriyalıq jantasıwları qalıplesken.

Z.Freydtıń klassik psixoanalizinde ata-analardıń balanıń aqılıy rawajlanıwına tásiiri oraylıq orındı iyeleydi. Ata-analar (ásirese, ana) – bul bala eń erte hám eń zárúr erte tájriybege iye bolǵan adamlar bolıp tabıladı. Ata-analardıń balaǵa ǵamxorlıq qılıw haqqındaǵı ádetiy kúndelik táshwishleri sezilerli psixologiyalıq tásir kórsetedi. Náresteniń turmıslıq mıtájliklerin qanaatlandıırıwdıń tolıqlıǵı hám jolı baylanıs, isenim, turmıs ushın aktivlik tiykarına aylanadı.

Psixoanlitik jantasıwdıń wákili E.Erikson ómiri dawamında shaxstıń qalıplesiw processin analiz qılıp, hár bir shaxs ushın psixoseksual emes, psixosociyal qarama-qarsılıqlardı sheshiw zárúr degen juwmaqqa keldi. Salamat shaxstı qalıplestiriwdiń tiykarı - avtonomiya (ózin tuta biliw, erkinlik sezimi), dúnyaǵa tıykarǵı isenim sezimi (ishki isenim), baslamashılıq (óz iskerligin saqlap qalıw ushın mashqalalardı sheshiw qánileti), ata-ananıń tiyisli dárejesi (isenimlilik, isenim, ǵárezsikligin xoshametlew), bala tárepinen basqarılatuǵın mákanniń kóbeyiwi shárayatında jarıtıladı.

Psixoanalitik pedagogikanıń wákili K.Byutner shańaraq hám bilimlendiriw mákemesi ortasındaǵı múnásebetlerdi, atap aytqanda, videofilmler, oyın sanaatı hám oynshaqlardıń tabara artıp barıp atırǵan tásirin kórip shıǵadı. Bul tarawdaǵı sońǵı izertlewler Internettiń shaxsiyattıń qalıplesiwine tásiiri, Internetke qaramlılıq penen baylanıslı. Bul máseleler tolıq islep shıǵıwdı talap qıladı, olardı qalıplestiriw búgingi kúnde júdá aktual bolıp, avtorlar ózleriniń bir qatar aldınǵı jumıslarında bul mashqalanı sheshken. Tiykarshısı, E.Bern bolǵan tranzakcion analiz (TA) tıykarı psixoanalitik teoriyalar boldı. TA bir neshe filosofiyalıq postulatlardı tiykarlanadı. Bul adamlar, ómir hám ózgerislerdiń maqseti haqqında: “Hámme adamlar jaqsı”, “Hár bir insan oylawǵa qadr”, “Adamlar óz táǵdirin ózi sheshedi hám qararların ózgartiriwi múmkin”. Bul postulatlardan TA ámeliyatınıń eki tiykarǵı principini kelip shıǵadı: shártname usılı hám ashıqlıq. Jamǵarma – bul “men” (óz ara baylanıslı bolǵan pikirler, sezimler hám is-háreketlerdiń payda bolıwı) jaǵdaylarına tiykarlanǵan shaxsiyat modeli: bala, úlkenler, ata-ana. Shaxstıń úsh principini zárúr adamlar menen óz ara múnásebetlerde áste-aqırın rawajlanadı. Bir-birleri menen qarım-qatnas qılıwda shańaraq aǵzaları óz ara tásiriniń úsh túrinde bolıwı múmkin: bir-birin toltırıwshı bitimler, olarda baylanıs bir túrli dárejede júz beredi; Social tálim koncepciyasınıń oraylıq mashqalası – bul biologiyalıq jaǵdaydan social jaǵdayǵa ótiw processini sıpatında socializaciya. Yaǵnıy, social minez-qulqtı iyelew, normalar, qádrیاتlar, motivlar, sezimlik reakciyalardıń ótkeriliwi úyreniw nátiyjesinde júzege keledi.

Shańaraqta shaxstı qalıplestiriwdiń eń ataqlı jantasıwılardan biri A.Adler tárepinen islep shıǵılǵan. Alım social psixiatr bolıp, kesellerdi emlewden kóre kóbirek profilaktika menen shuǵıllanǵan. A.Adler, ádette, óz kesellerin óz kúshine isenimin joytqan shaxslar dep esaplaytuǵın edi hám sonıń ushın tiykarǵı itibar olardı xoshametlew hám turmıs qıyınshılıqların jeńiw qábiyetine isenimdi tiklewge qaratılǵan. Onıń shaxsiyat teoriyası hár bir insanda tuwma jámiyet tuyǵısı yaqı social máp (shariklikke bolǵan tábiyiy umtıw), sonıń menen, shaxstıń ózine tánligi ámelge asırılatuǵın quramalılıqqa umtıw bar ekenligin atap ótedi.

Zamanagóy social-mádeniy jaǵdaydıń ózgeriwine tásir qılıwshı insan turmısınıń túrli tarawlarında turaqlı ózgerisler, olardıń dinamikasını belgilewshi social hádiyseler hám procesler zamanagóy shańaraqtıń ulıwma iskerligi hám rawajlanıwın belgileydi. Bir qatar izertlewlerde atap ótilgenindey, “Zamanagóy mádeniyatta júz berip atırǵan processler insan turmısınıń mánisi tiykarlarınıń ózgeriwini, qádrیاتlar sistemasınıń ózgeriwini óz ishine alǵan global qádrیاتlar krizisiniń payda bolıwınan derek beredi”. Shańaraq, ekonomikalıq, social-sıyasıy, ruwxıy-ádeplilik, mádeniy, xabar hám jámiyet turmısı hám iskerliginiń basqa

tarawlarında qádriyatlar krizisi hayallar hám erkeklerdiń ideyaları, obrazları, rolleri, dárejeleri, minez-qulq formalarınń ózgeriwine alıp keledi. Bul ata-analardıń balanıń tuwılıwına bolǵan múnásebetlerin qurıwda kórinedi. Belgili bolǵanıday, “qádriyatlar insan hám insaniyat tájriybesin ulıwmalastırıwshı semantikliq universallar rolin oynaydı”.

Juwmaq. Shańaraq – jámiyettiń ajralmas bólegi. Mámlekettiń keleshegi shańaraqtıń máplerinen ajralǵan halda sáwlelendire almaymız. Atap aytqanda, hár bir insan ushın shańaraq – bul ómirdiń baslanıwı, bárshe nárselerdiń kirisiwi bolıp tabıladı. Qalaberse, hár bir insan áz baxtı hám saadatın eń aldı menen shańaraǵı menen baylanıstıradı, yaǵnıy óz úyi, shańaraǵında baxtlı bolǵan insan ǵana ózin tolıq baxtlı sezinedi.

PAYDALANÍLGÁN ÁDEBIYATLAR DIZIMI:

1. Ibaydullayeva U.R. Ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori diss. – T., 2022.
2. Salayeva M.S. O‘zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o‘zaro munosabatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya fan nom diss. – T., 2005.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Darslik. – T., 2012. – 190 c.